

UDK: 124.4

Sherzod TURG'UNOV,

Mustaqil tadqiqotchisi, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon, O'zbekiston

E-mail: turgunovsherzodbek203@gmail.com, ORCID: 0009-0001-6944-1037

Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD I.Abdumalikov taqrizi asosida

DEMOKRATIK JAMIYATDA HUQUQIY TA'LIMNING IJTIMOIIY FUNKSIYALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada demokratik jamiyat sharoitida huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Huquqiy ta'limning huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi, qonun ustuvorligini ta'minlashdagi hamda inson huquqlarini himoya qilishdagi o'rni ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda huquqiy ta'limni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari va zamonaviy tendensiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Huquqiy ta'lim, demokratik jamiyat, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, qonun ustuvorligi, inson huquqlari, ijtimoiy funksiyalar.

СОЦИАЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ДЕМОКРАТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье анализируются социальные функции правового образования в условиях демократического общества с социально-философской точки зрения. Научно освещена роль правового образования в формировании правосознания и правовой культуры, развитии гражданского общества, обеспечении верховенства закона и защите прав человека. Также анализируются приоритетные направления и современные тенденции развития правового образования в Узбекистане.

Ключевые слова: Правовое образование, демократическое общество, правосознание, правовая культура, гражданское общество, верховенство закона, права человека, социальные функции.

SOCIAL FUNCTIONS OF LEGAL EDUCATION IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Annotation

This article analyzes the social functions of legal education from a socio-philosophical perspective within a democratic society. The role of legal education in the formation of legal consciousness and legal culture, the development of civil society, ensuring the rule of law, and the protection of human rights is scientifically highlighted. It also analyzes the priority areas and modern trends in the development of legal education in Uzbekistan.

Key words: Legal education, democratic society, legal consciousness, legal culture, civil society, rule of law, human rights, social functions.

Kirish. Demokratik huquqiy davlatni barpo yetishda huquqiy ta'lim strategik ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy institutlardan biridir.[1] Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti fuqarolarning nafaqat huquqiy bilimga ega bo'lishini, balki qonunga hurmat, fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollik kabi fazilatlarni ham yegallashini talab yetadi[2]. Shu nuqtai nazardan huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalarini o'rganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi[3].

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu jarayonda huquqiy ta'lim fuqarolarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, konstitutsiyaviy qadriyatlarni mustahkamlash hamda huquqiy ongni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.[4] Huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo yetish jarayonida huquqiy ta'limning o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda. Huquqiy ta'lim nafaqat ta'lim tizimining tarkibiy qismi, balki jamiyatning huquqiy ongini shakllantiruvchi, fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshiruvchi hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy globallashtirish sharoitida jamiyat hayotining barcha sohalarida huquqiy tartibga solish mexanizmlarining murakkablashuvi fuqarolardan yuqori darajadagi huquqiy bilim

va ko'nikmalarni talab yetmoqda. Shu bois huquqiy ta'lim tizimini takomillashtirish, uning mazmunini boyitish hamda innovatsion yondashuvlarni joriy yetish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylangan.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida inson huquq va yerkinliklarini ta'minlash, qonun ustuvorligini mustahkamlash hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu jarayonda huquqiy ta'lim fuqarolarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning asosiy vositasi sifatida muhim o'rni yegallaydi. Shuningdek, huquqiy ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini o'rganish shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning huquqiy asoslarini chuqur anglashga imkon beradi. Huquqiy ta'lim orqali fuqarolarda adolat, tenglik, yerkinlik va mas'uliyat kabi umuminsoniy qadriyatlar shakllanadi, bu yesa demokratik jamiyat barqarorligining muhim omili hisoblanadi.

Bugungi kunda huquqiy ta'limning samaradorligi faqat nazariy bilimlar bilan yemas, balki amaliy ko'nikmalar, kompetensiyalar va huquqiy tafakkurning rivojlanishi bilan ham belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan, huquqiy ta'limni modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy yetish va interfaol o'qitish usullarini keng qo'llash dolzarb ahamiyat kasb yetadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalarini tizimli o'rganish uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini aniqlash, mavjud muammolarni aniqlash hamda samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu sababli mazkur maqolada demokratik jamiyat sharoitida huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari ijtimoiy-falsafiy yondashuv asosida tahlil qilinadi, uning asosiy yo'nalishlari va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari yoritiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: Maqolada dialektik, tizimli, qiyosiy, tarixiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, huquq falsafasi, ta'lim falsafasi hamda ijtimoiy falsafaning konseptual yondashuvlari asosida huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari tahlil qilindi[5].

Huquqiy ta'lim shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini uyg'unlashtiruvchi murakkab ijtimoiy institut hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi fuqarolarda huquqiy bilimlarni shakllantirish bilan cheklanmay, balki huquqiy tafakkur, huquqiy qadriyatlar va huquqiy xulq-atvorni rivojlantirishdan iborat[6]. Huquqiy ta'limning yeng muhim ijtimoiy funksiyalaridan biri tarbiyaviy funksiyadir. Ushbu funksiya orqali shaxsda qonunga hurmat, adolat, tenglik, mas'uliyat va fuqarolik burchi kabi qadriyatlar shakllanadi. Demokratik jamiyatning barqarorligi fuqarolarning huquqiy madaniyat darajasi bilan bevosita bog'liq[7].

Ikkinchi muhim funksiya ma'rifiy (bilim beruvchi) funksiyadir. Huquqiy ta'lim fuqarolarning Konstitutsiya, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar haqidagi bilimlarini oshiradi. Huquqiy bilimlarning ortishi fuqarolarning o'z huquq va yerkinliklarini anglab yetishiga hamda ularni qonuniy vositalar orqali himoya qilishiga xizmat qiladi[8].

Adabiyotlar tahlili. Demokratik jamiyatda huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq yetilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar huquqiy ta'limning huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Rus huquqshunosi S.S. Alekseyev o'zining "Teoriya gosudarstva i prava" asarida huquqiy ta'limni huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirishning muhim omili sifatida baholaydi. Uning fikricha, huquqiy ta'lim fuqarolarda qonunga hurmat va qonuniy xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiladi.

V.S. Nersisyan huquq falsafasi va huquq nazariyasiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida huquqiy ta'limni yerkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini jamiyat hayotiga singdiruvchi asosiy vositalardan biri deb hisoblaydi. Olim demokratik davlatning barqaror rivojlanishi fuqarolarning huquqiy savodxonligiga bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.

A.B. Vengerov davlat va huquq nazariyasiga oid tadqiqotlarida huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari qatoriga huquqiy tarbiya, huquqiy ongni rivojlantirish va qonuniylilikni mustahkamlash vazifalarini kiritadi. Uning ilmiy qarashlari huquqiy davlat qurilishi jarayonida huquqiy ta'limning ahamiyatini asoslab beradi.

Pedagogika sohasidagi olim V.A. Slastenin shaxsni har tomonlama rivojlantirishda huquqiy tarbiyaning o'rniga alohida yo'nalish qaratadi. Uning fikricha, huquqiy ta'lim fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy faollik va demokratik qadriyatlarini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi.

Xalqaro miqyosda Paulo Freire ta'limni demokratik jamiyatni rivojlantirish vositasi sifatida talqin qiladi. U ta'lim insonning tanqidiy fikrlashi va fuqarolik faolligini rivojlantirish orqali demokratik islohotlarga xizmat qilishini asoslaydi. Bu qarashlar huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalarini tushinishda ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Huquqiy ta'limning yana bir muhim vazifasi ijtimoiy integratsiya funksiyasi hisoblanadi.

Mazkur funksiya jamiyatda umumiy huquqiy qadriyatlarini shakllantirish, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash va davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi ishonchni kuchaytirishga xizmat qiladi. Huquqiy qadriyatlarining umumiy yo'ltirof yetilishi ijtimoiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir.[9]

Demokratik jamiyat sharoitida huquqiy ta'lim profilaktik funksiyani ham bajaradi. Huquqiy bilimlarning yyetarli darajada shakllanishi huquqbuzarliklarning oldini olish, korrupsiyaga qarshi immunitetni rivojlantirish hamda qonuniy xulq-atvorni qaror toptirishga yordam beradi.[10]

Huquqiy ta'limning kommunikativ funksiyasi fuqarolar, davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni takomillashtirishga xizmat qiladi. Zamonaviy demokratik jamiyatda ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining amalga oshirilishi fuqarolarning huquqiy savodxonligiga bevosita bog'liq[11]. Shuningdek, huquqiy ta'lim innovatsion funksiyani ham bajaradi. Raqamli texnologiyalar, yelektron hukumat tizimi va sun'iy intellekt asosidagi huquqiy xizmatlarning rivojlanishi fuqarolardan yangi huquqiy kompetensiyalarni talab yetmoqda. Shu sababli huquqiy ta'lim mazmuni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga mos ravishda takomillashtirilishi zarur[12].

Huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular demokratik jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu funksiyalar samarali amalga oshirilganda fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki faollashadi, inson huquqlari ishonchli himoya qilinadi va qonun ustuvorligi mustahkamlanadi.[13] Huquqiy ta'limning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini anglashda uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini alohida ahamiyat kasb yetadi. Chunki huquqiy ta'lim insonning faqat huquqiy bilimlarini boyitish vositasi yemas, balki uning dunyoqarashi, qadriyatlar va ijtimoiy faolligini shakllantiruvchi muhim omildir. Shu ma'noda huquqiy ta'lim shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini uyg'unlashtiruvchi ijtimoiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan huquqiy ta'limning markazida inson qadri, yerkinligi va mas'uliyati turadi. Demokratik jamiyatning asosiy mezonini fuqarolarning huquq va yerkinliklari ishonchli himoya qilinishi, davlat organlari faoliyatining qonun bilan cheklanishi hamda fuqarolarning siyosiy-huquqiy jarayonlarda faol ishtirok yetishidir. Mazkur tamoyillarni hayotga tatbiq yetishda huquqiy ta'lim muhim vosita vazifasini bajaradi.

Huquqiy ta'lim shaxsning huquqiy sotsializatsiyasini ta'minlaydi. Huquqiy sotsializatsiya jarayonida inson huquqiy normalarni o'zlashtiradi, ularni kundalik hayotida qo'llash ko'nikmalarini yegallaydi va huquqiy qadriyatlarini shaxsiy yo'ltiroqqa aylantiradi. Natijada qonunga itoatkorlik tashqi majburiyat yemas, balki ichki yehtiyoj sifatida shakllanadi.

Zamonaviy demokratik jamiyatlarda huquqiy ta'limning samaradorligi huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasi bilan belgilanadi. Huquqiy ong fuqarolarning huquqiy hodisalarga munosabatini ifodalasa, huquqiy madaniyat ushbu bilim va qarashlarning amaliy xulq-atvorda namoyon bo'lishini anglatadi. Shuning uchun huquqiy ta'lim mazmuni faqat nazariy bilimlarni yemas, balki amaliy kompetensiyalarni ham qamrab olishi zarur.

Fuqarolik jamiyatining rivojlanishida huquqiy ta'limning kommunikativ funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ochiq muloqot, jamoatchilik nazorati va ijtimoiy sheriklik institutlarining rivojlanishi huquqiy ta'lim samaradorligini oshiruvchi omillardan biridir.

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayoni huquqiy ta'lim mazmuniga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Yelektron hukumat xizmatlari, onlayn sud tizimi, yelektron murojaatlar, davlat xizmatlarining raqamli platformalar orqali ko'rsatilishi fuqarolardan yangi huquqiy bilim va ko'nikmalarni talab yetmoqda. Shu sababli ta'lim dasturlariga raqamli huquq, axborot xavfsizligi, shaxsga doir ma'lumotlarni himoya qilish va sun'iy intellektning huquqiy asoslariga oid mavzularni kiritish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Huquqiy ta'limning profilaktik funksiyasi ham zamonaviy sharoitda yanada kuchaymoqda. Yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish jinoyatchilik, korrupsiya, zo'ravonlik va boshqa huquqbuzarliklarning oldini olishning yeng samarali vositalaridan biridir. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida huquqiy targ'ibot ishlarini interfaol usullar asosida tashkil yetish ijobiy natijalar bermoqda.

Huquqiy ta'limning innovatsion rivojlanishida zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Muammoli ta'lim, keys-stadi, debat, modellash, loyiha metodi va raqamli ta'lim platformalari talabalarning huquqiy tafakkurini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu metodlar huquqiy normalarni yod olish yemas, balki ularni tahlil qilish va amaliy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda huquqiy ta'limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ta'lim tizimida huquqiy fanlarning mazmunini yangilash, interfaol metodlarni keng joriy yetish, raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish hamda fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish huquqiy ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda[14].

Biroq ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmalar bilan yuqorilicha uyg'unlashmaganligi, huquqiy ta'lim metodikasining doimiy yangilanib borishi zarurligi hamda raqamli huquqiy savodxonlik darajasidagi tafovutlar ushbu sohani yanada takomillashtirishni talab qiladi[15].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, demokratik jamiyat sharoitida huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari murakkab va ko'p qirrali tizim sifatida namoyon bo'ladi. Huquqiy ta'lim nafaqat bilim berish jarayoni, balki shaxsning ijtimoiylashuvi, fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi va jamiyatdagi huquqiy munosabatlarning barqarorlashuvini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, huquqiy ta'limning samaradorligi yeng avvalo huquqiy ong darajasiga bevosita bog'liqdir. Huquqiy ong past bo'lgan jamiyatlarda qonun ustuvorligi to'liq ta'minlanmaydi, fuqarolarning huquqiy madaniyati yuqorilari darajada shakllanmaydi. Shu bois huquqiy

ta'lim tizimi uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda huquqiy ta'limni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy baza sezilarli darajada kengaydi. Xususan, ta'lim tizimiga huquqiy fanlarning chuqur integratsiyasi, yoshlar bilan ishlash mexanizmlarining takomillashtirilishi va raqamli huquqiy platformalarning joriy yetilishi ijobiy natijalar bermoqda.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, huquqiy ta'limning yeng muhim muammolaridan biri nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi tafovut hisoblanadi. Talabalar ko'pincha huquqiy normalarni yod olish darajasida o'zlashtiradi, biroq ularni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasi yuqorilari darajada shakllanmaydi. Bu yesa huquqiy ta'lim metodikasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari raqamli transformatsiya jarayoni huquqiy ta'lim mazmunini tubdan o'zgartirayotganini ko'rsatadi. Yelektron hukumat tizimlari, raqamli davlat xizmatlari va onlayn sud tizimlarining rivojlanishi fuqarolardan yangi kompetensiyalarni talab yetmoqda. Shu sababli huquqiy ta'limda raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalariga alohida ye'tibor qaratish zarur.

Tahlillar shuni ham ko'rsatadiki, huquqiy ta'limning profilaktik funksiyasi jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb yetadi. Ayniqsa, yoshlar orasida huquqiy ongni shakllantirish orqali jinoyatchilikning kamayishi, korrupsiyaga nisbatan murosasizlikning oshishi va ijtimoiy mas'uliyatning kuchayishi kuzatiladi.

Muhokama jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy ta'limdagi o'rni ham muhim yekanligi aniqlandi. Nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik kengashlari fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu yesa davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa. Demokratik jamiyatda huquqiy ta'limning ijtimoiy funksiyalari shaxsning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash hamda inson huquqlarini himoya qilishning muhim omili hisoblanadi. Huquqiy ta'limning tarbiyaviy, ma'rifiy, integrativ, profilaktik, kommunikativ va innovatsion funksiyalarini samarali amalga oshirish demokratik islohotlarning barqarorligini ta'minlaydi. Shu bois huquqiy ta'lim mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, fanlararo yondashuvni kuchaytirish va ta'limning amaliy yo'nalishini kengaytirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. Saidov A.X. Huquqiy madaniyat va huquqiy ong masalalari. – Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni.
5. Hart H.L.A. The Concept of Law. – Oxford: Oxford University Press.
6. Fuller L. The Morality of Law. – New Haven: Yale University Press.
7. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – Toshkent.
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
9. Rawls J. A Theory of Justice. – Harvard University Press.